

УДК 340.13

В. В. Бойко*аспірант кафедри теорії та філософії права**(Львівський національний університет ім. Івана Франка)*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ НОРМИ ТА ЇЇ КОНКУРЕНЦІЇ ІЗ ЗАГАЛЬНОЮ НОРМОЮ

Необхідність дослідження природи спеціальних правових норм та їх зв'язку із загальними нормами обумовлена активним розвитком та вдосконаленням суспільних відносин, що як наслідок зобов'язує законодавця звертатись до деталізації правових приписів, встановлення особливостей реалізації громадянами своїх прав та здійснення обов'язків.

З'ясування юридичної природи спеціальних норм є особливо важливим в контексті розгляду питання конкуренції спеціальної та загальної норми ще й тому, оскільки форма зв'язку між ними та ознаки цього зв'язку прямо залежать від того, яке визначення надається спеціальній нормі. Існує правоположення, згідно із яким пріоритет у застосуванні надається спеціальній нормі. Причини такої усталеної практики прямо витікають із сутності та ознак спеціальних норм, про які йтиметься у даній статті.

Однак, правова доктрина у межах теорії права не визначилась у єдиному підході не лише до розуміння поняття спеціальних норм, їх класифікації та ознак, але і у формулюванні чіткого, однозначного зв'язку

© Бойко В. В., 2013

© Національний університет "Острозька академія", 2013

між загальною та спеціальною нормою, його особливостей та форм. Спеціальна норма досліджувалась багатьма вченими-теоретиками, серед них: Байтін М. І., Сєнякін І. Н., Лазарев В. В., Липень С. В., Іоффе О. С., Шаргородський М. Д., Венгеров А. Б., Кельман М. С., Колодій А. М., та вченими із галузевих наук: Кудрявцев В. Н., Свідлов Н. М., Основін В. С., Корєнєв А. П., Садіков О. Н. та інші.

Тому перед нами стоїть завдання визначити поняття спеціальної правової норми, її ознаки, види, а також встановити форму її зв'язку із загальною нормою у вигляді конкуренції правових норм.

Суть спеціальних норм пов'язана із фактом активного розвитку суспільних відносин, їх диференціації, урізноманітнення. Так зауважує Алексєєв С.С.: "суть полягає в тому, що у праві відбувається та посилюється "розподілення праці", в результаті якого окремі норми все більше диференціюються на виконання різних операцій, конкретизується їх зміст і здійснюється інтеграція правового регулювання" [1, с. 52]. Йоффе О. Ф. розподіляє норми на загальні, спеціальні та виключні. Загальні – застосовуються до всіх відносин певного роду. На відміну від них, спеціальні норми регулюють лише певний вид відносин даного роду. Прикладом спеціальної норми є: " норми цивільного кодексу щодо купівлі – продажу є нормами спеціальними, бо вони можуть бути застосовані тільки щодо відносин з приводу купівлі – продажу, а не до будь-яких інших цивільних правовідносин". Виключні норми є доповненням або до загальних або до спеціальних норм, що встановлює виключення із загального або спеціального правила [2, с. 169].

Кельман М. С. зазначає, що за ступенем спільності змісту, норми права ділять на спільні (загальні) норми, норми-принципи і конкретні норми. Норми-принципи не містять явно виражених елементів норм права,

вони є результатом нормативних узагальнень, виражають соціальний зміст всіх норм права даної групи. У деяких галузях права норми-принципи дозволяють безпосередньо регулювати відносини, спеціально не урегульовані конкретними нормами. На відміну від норм-принципів загальні норми – це загальні (спільні) правила, які конкретизуються в інших нормах. Так, положення ч. 1 от. 151 ЦК України, яка містить поняття зобов'язання і підстави виникнення, є загальною диспозицією до інших норм, які регулюють різні види зобов'язань, служить їх спільною частиною, а ч. 2 цієї ж статті встановлює, що зобов'язання, які виникають з договору або інших підстав, зазначених у ст. 4 цього Кодексу, є загальною нормою, тобто її гіпотезою для інших [3, с. 69]. Цікавим є той факт, що Кельман, виділяючи загальні норми, та демонструючи приклад на цивільному законодавстві, все ж не згадує про норми спеціальні, і таким чином, видається, не вважає за потрібне встановлювати зв'язки між ними.

У галузі кримінального права Свідлов Н. М., вказуючи на диференціацію правового регулювання, що відбувається у всіх галузях права, зазначає, що саме ця диференціація є причиною появи спеціальних норм у даній галузі. Автор визначає їх як "правила поведінки, встановлені для зміни способу, а в інших випадках і зміни меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється іншою (загальною) кримінально-правовою нормою" [4, с. 6-8].

Венгеров А. Б. звертає увагу на той факт, що по предмету регулювання розрізняють загальні і спеціальні норми, що забезпечують більш конкретне врегулювання одного і того ж предмету, при чому при їх конкуренції перевага у застосуванні надається спеціальній нормі [5, с. 227].

Основін В. С. також пропонує розподіл правових норм на загальні та спеціальні за критерієм сфери їх застосування, зазначаючи, що спеціальні

норми регулюють не всі, а лише певний вид відносин даного роду [6, с. 38].

Садіков О. Н., досліджуючи спеціальні норми у цивільному праві, приходять до висновку, що "загальні норми – це ті, які властиві загальній частині цивільного права і застосовуються до всіх чи більшості інститутів. Спеціальні норми – ті норми, які відносяться переважно до окремих інститутів даної галузі права і які регулюють будь – який вид відносин загального роду" [7, с. 38]. З таким твердженням складно погодитись. По-перше, даний підхід є вузько галузевим, по-друге, Садіков не пропонує критерій за яким здійснює такий розподіл, по-третє, таке визначення не розкриває теоретичного поняття спеціальної норми та лише поверхнево встановлює її зв'язок із загальною нормою.

На мою думку, наведене вище визначення спеціальних норм, яке пропонує Свідлов Н. М., точніше описує феномен даного правового явища. Зокрема, вчений звертає увагу на правове призначення спеціальних норм – для зміни способу або меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється загальною нормою. Відповідно, критерієм поділу у даному випадку можна вважати об'єм правового регулювання. Притримуючись такого підходу, можна виділити наступні ознаки спеціальних норм:

1. Їх поява є результатом спеціалізації правового регулювання, як об'єктивного процесу, внутрішньої необхідності правової системи – для досягнення найбільшої ефективності правового регулювання.
2. Спеціальні норми є похідними від загальних, які є у даному відношенні первинними.
3. Спеціальні норми виділяються за критерієм об'єму правового регулювання, що в свою чергу є багатоструктурним та включає в себе

підстави спеціалізації правового регулювання через сферу дії норм, їх цільове призначення, порядок їх реалізації, межі дії.

4. Вони поширюються на всі сфери правовідносин. На сьогоднішній день не знайдеться галузі права, в якій не було б спеціальних норм.

5. Спеціальні норми є критерієм та основою розподілу кодексів у різних галузях права на Загальну та Особливу частини, що сприяє правильному викладу нормативного матеріалу, запобігає дублюванню.

Спеціалізація правового регулювання є необхідним, об'єктивним процесом, який є наслідком різновекторного розвитку суспільних відносин. Законодавець фізично не здатний і не повинен у нормативній базі закріплювати детальне врегулювання всіх особливостей суспільних відносин, тому у законодавстві за колом осіб та територіальним поширенням чи темпоральними рамками, передусім, закріплюються норми загальні, тобто такі, що здатні врегулювати відносини переважної більшості суб'єктів, що підпадають під дію цієї норми. Спеціальні норми покликані фіксувати винятки, додаткові умови реалізації, межі дії певних прав та здійснення обов'язків, особливий суб'єктний склад правовідносин чи відмінні від загальної норми часові рамки, а також забезпечувати більш повне та однозначне врегулювання певних видів правовідносин. Таким чином загальні норми є первинними, а спеціальні похідними від них. В силу високого ступеня абстракції, загальні норми містять в собі певну множинність можливих варіантів поведінки, формуючи так званий родовий рівень правової регламентації. Шляхом зменшення обсягу загальної норми, виділяється один або декілька варіантів можливої поведінки, кожен із яких, як правило, закріплюється в окремій конкретизуючій нормі [8, с. 7].

▪ Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bvvizn.pdf>.

Щодо критерію виділення спеціальних норм, однозначної думки серед вчених немає. Байтін М. І., наприклад, проводить класифікацію за критерієм функціональної ролі норми, та виділяє вихідні, загальні та спеціальні норми; (під вихідними вчений розуміє такі норми, які визначають основи правового регулювання суспільних відносин, його цілі, завдання, межі, напрями (це, наприклад, декларативні норми, які проголошують певні принципи; дефінітивні норми, що містять визначення юридичних понять, тощо)) [9, с. 204].

Для виділення спеціальних норм Рабінович П. пропонує як класифікаційну підставу – призначення у правотворчості, де спеціальні норми називає похідними (доповнюючими, конкретизуючими) [10, с. 126].

На мою думку, спеціальні норми необхідно виділяти за критерієм обсягом правового регулювання, оскільки саме він враховує розширення чи звуження меж правового регулювання, зміну суб'єктного складу чи темпоральних чинників, вміщає функціональну роль норми (яка прямо залежить від обсягом регулювання) і, таким чином, повністю відображає правову природу спеціальних норм.

Факт наявності спеціальних норм у всіх галузях національного законодавства є очевидним та аксіоматичним. Активний розвиток суспільних відносин зобов'язує законодавця реагувати на нього уточненнями, доповненнями та деталізацією загальних норм.

У межах правотворчої техніки, розподіл норм на спеціальні та загальні має теж важливе значення. Це стосується, зокрема, поділу кодексів у різних галузях права на Загальну та Особливу частини. Такий поділ не лише полегшує правозастосування, робить текст кодексу структурованим та логічно впорядкованим, але і демонструє, які норми законодавець визнав первинними (загальними), а які похідними від них.

▪ Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bvvizn.pdf>.

Звертаючи увагу на таку ознаку спеціальних норм у цивільно-процесуальному законодавстві, Шерстюк В. вказує, що в якості спеціальних норм "повинні виступати не взагалі всі інші, не конгломерати всіх інших процесуальних норм, а норми, належним чином впорядковані і виділені в самостійні розділи Особливої частини Цивільного процесуального кодексу" [11, с. 55].

Важливим аспектом існування спеціальних норм, що характеризується системністю та вторинністю щодо загальних норм є питання взаємодії та зв'язку між ними та загальними нормами. Даний зв'язок у теорії права є одним із видів конкуренції правових норм, що являє собою правове явище можливості врегулювання одного аспекту правовідносин двома або більше правовими нормами. На основі цього, за критерієм відношення спеціальних норм до загальних, спеціальні норми можна розподілити на норми-доповнення та норми-виключення.

"Норма-доповнення – це просто додаткове правило, яке встановлюється поверх, в доповнення до загального" [13, с. 51]. Така норма сприяє розвитку правового регулювання в ширину з метою досягнення повноти правового регулювання. Зв'язок спеціальної норми доповнення та загальної норми є зв'язком конкуренції і характеризується необхідністю розширити межі правового регулювання, порівняно із тими, що встановлені загальною нормою за суб'єктною ознакою, або за темпоральною чи іншими ознаками. Прикладом норми-доповнення із українського законодавства може бути п. 3 ч. 1 ст. 41 Кодексу законів про працю України (КЗпП), який передбачає додаткові умови розірвання трудового договору з ініціативи власника, порівняно із встановленими у ст. 40 даного кодексу; це, зокрема, вчинення працівником, який виконує

виховні функції аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи.

Спеціальні норми-виключення встановлюють винятки із загального правила, закріплюють окремі умови, які не підлягають застосуванню у сфері родових суспільних відносин. Це, наприклад ч. 4 ст. 66 КЗпП, яка встановлює, що на тих роботах, де через умови виробництва перерву встановити не можна, працівникові повинна бути надана можливість приймання їжі протягом робочого часу; загальною нормою є наступна: працівники використовують час перерви на свій розсуд, на цей час вони можуть відлучатись з місця роботи. Іншим прикладом може служити ч.3 ст. 31 Податкового кодексу України, яка встановлює, що "...зміна платником податку, податковим агентом або представником платника податку чи контролюючим органом встановленого строку сплати податку та збору забороняється, крім випадків, передбачених цим Кодексом" і яка є загальною по відношенню, до ч. 4 і ч. 5 ст. 100 даного Кодексу, які встановлюють підстави на відстрочення та скорочення сплати податку та збору. Ч. 3 ст. 31 Податкового кодексу України сформульована способом прямої вказівки на наявність спеціальної норми-виключення, із зазначенням місця її знаходження. Варто зауважити, що таке конструювання статті значно полегшує користування кодексом та освоєння нормативного матеріалу, що свідчить про вдале використання законодавцем прийомів юридичної техніки.

У "Нормах соціалістичного права. Проблеми теорії" під редакцією Байтіна М. І. виділяється ще один вид спеціальних норм – особливі норми [13, с. 199]. Основою для їх виділення автор пропонує вважати коло осіб, яке передбачається гіпотезою, в якості можливих учасників відповідних правовідносин. Як приклад, наводяться норми, що врегульовують трудові

▪ Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bvizn.pdf>.

правовідносини осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ. На мою думку, дані норми не є спеціальними у сенсі розподілу спеціальних норм за критерієм їх відношення до загальних норм. Хоча у даному випадку дійсно спостерігається особливе врегулювання трудових відносин спеціального кола суб'єктів, відсутня загальна норма, до якої дані спеціальні норми могли б корелювати. Розділ 6 Постанови Кабінету Міністрів від 29.07.1991 року "Про затвердження положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ" (далі Постанова) встановлює особливий порядок врегулювання відпусток для даної категорії осіб, який є відмінним від того, що встановлює КЗпП, але і відносини, про які йде мова не є "чисто" трудовими за галузевою спрямованістю, а швидше такими, що знаходяться більше у полі адміністративного права [20]. Тому норми, закріплені у КЗпП не можна застосовувати до осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, що усуває наявність загальних норм, по відношенню до яких ті, що закріплені у даній Постанові були б спеціальними. Норми, зафіксовані в Постанові є самостійними та застосовуються незалежно від норм КЗпП.

Як зазначалося вище, конкуренція – це те правове явище, яке характеризує зв'язок загальної та спеціальної норми. Даний зв'язок є дедуктивним, необхідним (взаємозалежні елементи), результативним. Дедуктивність, як відомо, полягає у напрямку думки від загального до одиничного, від загальної норми до спеціальної; необхідність та результативність виявляються у констатації ситуації, у якій правозастосувач необхідно повинен здійснити вибір на користь спеціальної норми.

Конкуренція загальної та спеціальної норм має свій алгоритм вирішення.

I. Визначення галузевої приналежності правовідносин, що мають місце (адміністративні, цивільні, трудові...).

II. Визначення загальної норми, яка підлягає застосуванню.

III. Аналіз законодавства на наявність спеціальних норм щодо конкретної правової ситуації. При цьому важливо встановлювати лише ті спеціальні норми, які безпосередньо пов'язані із загальною нормою, що підлягає застосуванню, тобто ті, які є спеціальними – нормами доповненнями або нормами – виключеннями для даної загальної норми. Якщо мають місце дві спеціальні норми, які можна застосувати, пріоритет надається привілейованій, тобто тій, що встановлює більш сприятливі юридичні наслідки для суб'єкта, до якого застосовується. Якщо такі норми відсутні – необхідно застосувати загальну норму, якщо ні, то перейти до наступного етапу.

IV. Перевірка чинності, строку дії нормативного документу, в якому міститься спеціальна норма. Якщо документ втратив чинність або вичерпав свою дію, потрібно застосувати загальну норму, якщо ні – пріоритет надається спеціальній нормі.

Підсумовуючи все вищезазначене, потрібно зазначити, що природа спеціальних норм досі залишається дискусійною та водночас вкрай актуальною темою для наукового дослідження. Залежно від того яке визначення ми їй надаємо, змінюється і характер зв'язку між спеціальною та загальною нормою, що в свою чергу суттєво впливає на ефективність правозастосування.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. - М.: Юрид. лит., 1975. – 262 с.
2. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М.: Юрид. лит., 1961. – 380 с.
3. Кельман Т. С. Теория права / Т. С. Кельман. – Тернополь: Полиграфист, 1998. – 382 с.
4. Свидлов Н. М. Специальные нормы в уголовном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. М. Свидлов. – М., 1979.
5. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов, 3-е изд. / А. Б. Венгеров. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
6. Основин В. С. Нормы советского государственного права / В. С. Основин. – М.: Юрид. лит., 1963. – 108 с.
7. Садилов О. Н. Общие и специальные нормы в гражданском законодательстве / О. Н. Садилов // Сов. государство и право. – 1971. – №1.
8. Свидлов Н. М. Специальные нормы в уголовном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. М. Свидлов. – М., 1979.
9. Теория государства и права: курс лекций, изд. 2-е, перераб. и доп., под ред. Матузова Н. И, Малько А. В. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
10. Рабинович П. М. Основы общей теории государства и права, изд 5-е, изм и доп. : Научное пособие / П. М. Рабинович. – К.: Атика. – 2001, 176 с.
11. Шерстюк В. М. Общие и специальные нормы в гражданском процессуальном праве / В. М. Шерстюк // Вестн. МГУ. – Серия 11. Право. – 1986. – № 2. – С. 55.

12. Волегов Б. В. Значение дифференциации для совершенствования трудового законодательства / Б. В. Волегов // Сов. государство и право. – 1982. – № 1. – С. 50-61.

13. Байтин М. И., Бабаев В. К. Нормы советского права: проблемы теории / М. И. Байтин, В. К. Бабаев. – Саратов: Изд-во Саратовского универ., 1987. – 248 с.

Бойко В. В.

Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою

У статті визначається поняття спеціальної норми права та її ознаки, а також пропонується алгоритм вирішення конкуренції загальної та спеціальної правових норм

Ключові слова: спеціальна норма, загальна норма, спеціальні норми-доповнення, спеціальні норми-виключення

Бойко В. В.

Общетеоретическая характеристика специальной правовой нормы и ее конкуренции из общей нормой

В статье определяется понятие специальной нормы права и ее признаки, а также предлагается алгоритм решения конкуренции общей и специальной правовых норм

Ключевые слова: специальная норма, общая норма, специальные нормы – дополнения, специальные нормы – исключения

Boyko V. V.

Theoretical characteristic of the special legal norm and of its competition with general norm

This article defines the notion of a special legal norm and its features and also an algorithm of solution of the general and special norms competition is being offered

Key words: a special norm, a general norm, a special norm – supplement, a special norm – exclusion